

Л. В. Кармазіна

ФІБУЛИ ІЗ ГОРОДИЩА НА ГОРІ ЛИСУХА (знахідки 2016—2018 рр.)

Статтю присвячено публікації фібул-застібок із охоронно-рятувальних досліджень Канівської археологічної експедицією городища на горі Лисуха поблизу с. Бучак Канівського р-ну Черкаської обл. у 2016—2018 рр.

Ключові слова: Середнє Подніпров'я, городище на горі Лисуха, фібули, хронологія.

Пам'ятку на горі Лисуха виявили у 1970 р. розвідкою експедиції Є. В. Максимова. Протягом 1990—2005 рр. городище із перервами досліджувала Канівська археологічна експедиція під керівництвом В. О. Петрашенка (Петрашенко, Козюба 1999, с. 160; 2005; Петрашенко та ін., 2001, с. 190; Петрашенко, Циндровська 2005, с. 302—307). На основі виявлених об'єктів та артефактів дослідники віднесли пам'ятку до багат шарових поселень зі знахідками пізньоскіфського, зарубинецького, черняхівського та ранньослов'янського часу V—VII ст. Із останнім періодом було пов'язано будівництво оборонних споруд на поселенні (Петрашенко, Циндровська 2005, с. 307).

Упродовж сезонів 2016—2018 рр. проводилися охоронно-рятувальні роботи городища на горі Лисуха поблизу села Бучак Канівського району Черкаської області. Дослідження здійснювалися археологічною експедицією ДП «НДЦ “ОАСУ”» під керівництвом Ю. В. Болтрика.

Результати досліджень у 2016—2018 рр. дають підстави повернутися до питання періодизації пам'ятки. Це стає можливим із появою нових хроноіндикаторів, представлених масовими речами та індивідуальними знахідками, у тому числі, фібулами-застібками.

На площі розкопів та поза їх межами зібрано 29 фібул. Колекцію утворюють 9 цілих та

20 фрагментованих екземплярів. Прикраси виготовлені переважно із бронзи, менша кількість — залізні, окремі екземпляри поєднують у собі декілька видів металу. Найчастіше застібки містилися у культурному шарі разом із різночасовим матеріалом (14 одиниць), 8 екземплярів відносяться до випадкових знахідок. Із заповнення об'єктів походять 7 фібул.

Найвні зразки застібок належать до семи типологічних груп за класифікацією А. К. Амброза: 1) група 9, глазчаті фібули; 2) група 10; сильнопрофільовані фібули західних типів; 3) група 15, лучкові підв'язні фібули; 4) група 16, прогнуті підв'язні фібули; 5) група 17, двочасні «воїнські» фібули; 6) група 18, двочасні фібули із високим приймачем; 7) група 19, т-подібні фібули із пружиною. Відповідно до означеної схеми подано виклад опису матеріалу (Амброз 1966).

Глазчаті фібули. 1. У культурному шарі городища виявлено корпус глазчатої фібули «пруської» серії (Амброз 1966, табл. 6: 21) або *типу А 60—61* (Almgren 1897, Taf. 51—61) (КАЕ-2017, інв. № 36¹; Болтрик та ін. 2019) (рис. 1: 1). Виготовлений із бронзи, пластинчастий, двочасної конструкції. Спинка деформована, декорована паралельними горизонтальними насічками у центральній частині. Край ніжки зламаний, на її площадці міститься шість прокреслених концентричних вирізів. Висота корпусу складає 7,4 см. Такий тип фібул характерний для пам'яток горизонту Рахні—Почеп і зустрічається у закритих комплексах середньосарматської культури. Географічно наближена подібна застібка походить із шару посе-

1. Тут і далі номер наведено згідно інвентарного списку.

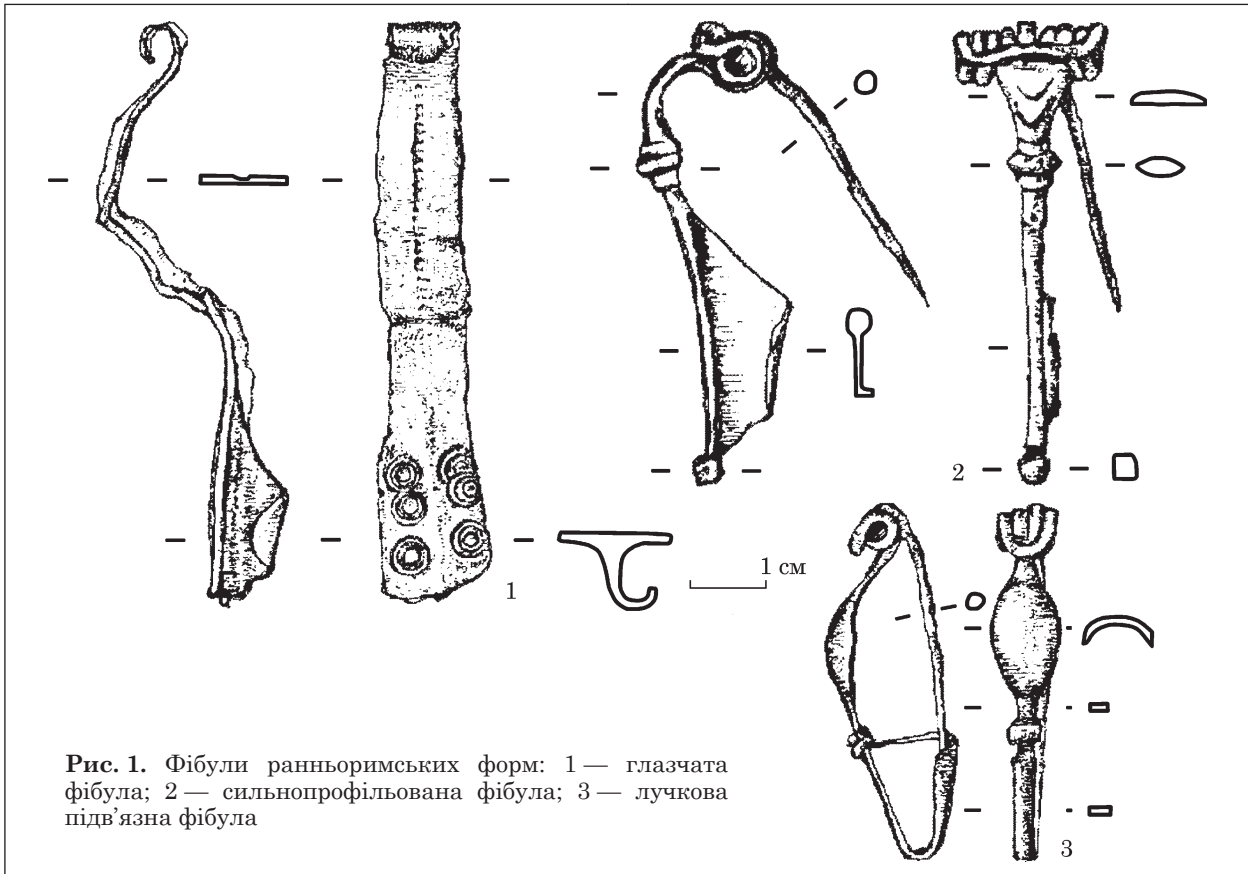

Рис. 1. Фібули ранньоримських форм: 1 — глазчатая фібула; 2 — сильнопрофільована фібула; 3 — лучкова підв'язна фібула

лення Таценки 4 Обухівського р-ну Київської обл. (Кропотов 2010, с. 231). Для Середнього Подніпров'я фібули датують *останньою чвертю I — першою чвертю II ст. н. е.*

Сильнопрофільовані фібули західних типів. 2. Цей тип фібул представлений одним екземпляром (КАЕ-2017, інв. № 1356; Болтрик та ін. 2019) (рис. 1: 2). Застібка належить до сильнопрофільованих фібул із розширеною голівкою *варіанту 2* за А. К. Амброзом або *форми 2* за класифікацією В. В. Кропотова (Амброз 1966, табл. 7: 4; Кропотов 2010, рис. 73: 1). Фібула виготовлена із бронзи, ціла. Загальна довжина виробу складає 4,6 см. Має голівку ромбічної форми, на кінці якої виділений гребінь для утримання осі пружини (налічує 8 витків). На дужці міститься намистина біконічної форми. Приймач укорочений, суцільний, закінчення декороване намистиною за формою подібною до ромба. Аналогію фібулі із городища на горі Лисуха знаходимо у складі інвентарного комплексу впускного поховання 2 із кургану 2 поблизу с. Пороги Вінницької області, яке атрибутоване як сарматське (Симоненко, Лобай 1991, рис. 20: 3). Відомі вони і у шарах постзарубинецьких пам'яток (Башкатов, Терпиловський 2010, с. 33). Дата: *друга половина I — початок II ст. н. е.*

Лучкові підв'язні фібули. 3. Походить із об'єкта 7 розкоп Західний (КАЕ-2017, інв. № 2127; Болтрик та ін. 2019). Одночас-

на підв'язна фібула «*лебязинської*» (*IV серії варіанту 2 / форми 1* (Амброз 1966, табл. 10: 4; Кропотов 2010, рис. 47: 8) (рис. 1: 3). Застібка виготовлена із бронзи, ціла. Висота виробу складає 4,5 см. Корпус утворюють овально розширена спинка та вузька ніжка. Пружинний блок налічує чотири витки. У безпосередній близькості від городища, знахідки фібул даного типу зафіксовані на пам'ятці с. Малий Букрин Київської обл. (Гороховський 1988, табл. 10: 53а). Зустрічається у закритих комплексах середньосарматської культури. Аналогію фібули із Лисухи знаходимо у похованні кургану 2 західної групи Новопилипівки, яке датоване періодом розквіту середньосарматської культури — *другою половиною I — початком II ст. н. е.* (Кропотов 2010, с. 162).

Прогнуті підв'язні фібули. Три корпуси належать двочасним «простим» фібулам із асиметричним вигином спинки *серії А2* за Є. Л. Гороховським або *варіанту 1Б* за А. К. Амброзом. Поява цього типу застібок окреслена *другою третьою чвертю III ст. н. е.*, побутування можливе і пізніше (Амброз 1966, табл. 11: 7; Гороховський 1988, с. 221, табл. 16: 100—101).

4. Корпус фібули із бронзи, приймач відсутній, кільце отвору для осі пружини зламане (КАЕ-2017, інв. № 2166) (рис. 2: 1). Загальна довжина 5,2 см, ширина 0,4 см.

5. Корпус фібули із бронзи, приймач відсутній (КАЕ-2017, інв. № 330) (рис. 2: 2). Як і по-

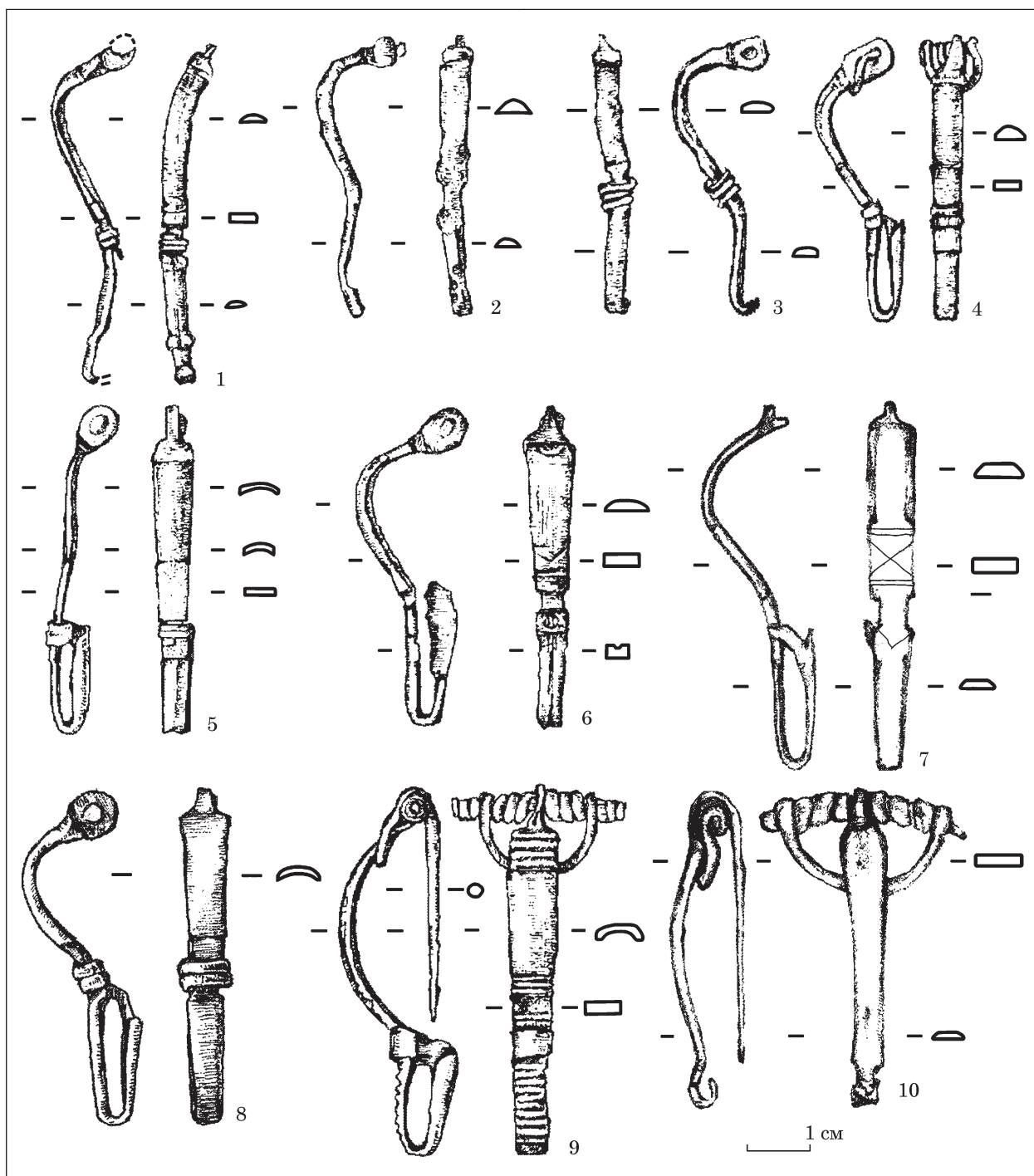

Рис. 2. Двочасні підв'язні фібули (за Є. Л. Гороховським): 1—3 — «прості» фібули; 4—5 — фібули «смілянського» варіанту; 6—10 — «фасетовані» фібули

передній екземпляр, застібка має характерні сліди деформації, отримані внаслідок дії температури. Його висота 4,6 см.

6. Корпус фібули з олов'янистої бронзи, приймач зламаний, уціліла зав'язка на три витки (КАЕ-2017, інв. № 2128) (рис. 2: 3). Висота тіла становить 3,85 см.

Наступні два фрагменти застібок попередньо відносимо до *варіанту В1* («смілянський») підв'язних прогнутих фібул. Хронологія цього варіанту — *остання третина III — початок V ст. н. е.* (Гороховський 1988, с. 223, табл. 17: 112).

7. Корпус двочасної фібули із бронзи (КАЕ-2017, інв. № 254) (рис. 2: 4) походить із верхнього шару заповнення об'єкта 8 на розкопі Південний. Спинка у плані асиметрична, у перетині має форму півкола, частина переходу на ніжку і приймач пластинчастий, вціліли чотири витки пружинного блоку. Висота виробу 4,4 см.

8. Корпус двочасної фібули із бронзи (КАЕ-2017, інв. № 516) (рис. 2: 5), пластинчастий, спинка деформована, її центральна частина та ніжка містять фасетки у вигляді скошених країв. Висота корпусу складає 4,5 см.

П'ять зразків застібок, за класифікацією Є. Л. Гороховського, належать до серії «фасетованих» двочасних підв'язних *варіанту БЗ*. Широка дата їх побутування — *друга третина IV — перша половина V ст. н. е.* (Гороховский 1988, с. 225).

9. Корпус фібули із бронзи, стрічковий, звужений у напрямі ніжки (КАЕ-2017, інв. № 2164) (рис. 2: 6). По обидва боки від місця зав'язки нанесені фасетки у вигляді горизонтальних ліній та хрестів. Довжина корпусу 4,9 см, його максимальна ширина 0,8 см.

10. Корпус фібули із бронзи, стрічковий, звужений у напрямі ніжки (КАЕ-2016, інв. № 76; Болтрик та ін. 2018, с. 285, рис. 2: 3) (рис. 2: 7). Отвір для утримання осі пружини та зав'язка відсутні. Спинка асиметрична та має скошені краї, у місці переходу на ніжку поміщені фасетки із горизонтальних ліній та хрестів. Довжина корпусу 5,7 см.

11. Корпус фібули із бронзи, стрічковий, звужений у напрямі ніжки (КАЕ-2018 інв. № 806) (рис. 2: 8). Краї спинки округлі. Висота виробу 5,25 см.

12. Бронзова фібула із вертикальною пластиною для утримання осі, пружину утворюють 14 витків дроту, корпус та зав'язка пластинчасті (КАЕ-2017, інв. № 2) (рис. 2: 9). Спинка у плані симетрична. Біля голівки та у місці переходу на ніжку, сама ніжка вкрита фасетками у вигляді кутів і паралельних жолобків. Загальна довжина 5,6 см, ширина спинки 0,8 см, пружинний блок 2,7 см.

13. Фібула із бронзи (КАЕ-2016, інв. № 41; Болтрик та ін. 2018, с. 285, рис. 2: 2) (рис. 2: 10) зі зламанним приймачем. За типологією А. К. Амброза фібулу слід віднести до *варіанту ЗБ2а* (Амброз 1966, табл. 11: 12). Корпус пластинчастий, має плавно прогнуту симетричну спинку, пружинний блок нараховує шість витків. Висота вцілілої ділянки тіла 4,9 см.

Двочасні «воїнські» фібули. Три екземпляри утворюють підгрупу «воїнських» фібул із вузькою ніжкою *варіантів а та в* або *групи XII серії А* (Амброз 1966, с. 70; Гороховский 1988, с. 235). Застібки виконані із заліза. Фібули є типовими для пам'яток черняхівської культури Києво-Черкаського регіону та існують упродовж *IV ст. н. е.*

14. Корпус фібули, зламанний (КАЕ-2017, інв. № 796) (рис. 3: 1). Спинка сформована із бруска прямокутної у перетині та напівкруглої у плані форми, симетрична. Кінець дужки у місці кріплення пружинного блоку прогнутий до низу і утворює петлю. Край ніжки зламанний, приймач відкритий, відтягнутий від бокової частини. Довжина корпусу 7,25 см.

15. Залізна двочасна фібула, ціла (КАЕ-2017, інв. № 2126; Болтрик та ін. 2019) (рис. 3: 2). Застібка виявлена у верхньому шарі заповнення ями в об'єкті 17 на розкопі Західний. Має пошкоджений пружинний блок і деформовану

частину спинки. Виготовлена із бруска дроту у перетині округлої форми. Приймач короткий відтягнутий від бокової частини. Пружинний блок 6-витковий із дужкою під спинкою. Розміри виробу: загальна довжина 6,4 см, ширина пружинного блоку 1,75 см, довжина приймача 1,6 см.

16. Мініатюрна залізна фібула (має зламану голку) (КАЕ-2018, інв. № 803) (рис. 3: 3). Походить із дна котловану об'єкта 13 розкопу Східний. Повторює конструктивні елементи попередньо описаної застібки. Загальна довжина виробу складає 3,1 см (Амброз 1966, табл. 10: 16).

Наступну підгрупу утворюють 6 одиниць двочасних «воїнських» фібул із ромбічною ніжкою або формою, подібною до ромба — *група XII, серія В* (Гороховский 1988, с. 235).

17. Корпус двочасної бронзової «воїнської» фібули (КАЕ-2016, інв. № 125; Болтрик та ін. 2018, с. 285, рис. 2: 1) (рис. 3: 4) — *тип 4, варіант 3* (Петраускас 2010, с. 196). Виконаний із трикутного у перетині бруска, спинка симетрична. Ніжка пласка, має форму ромба із максимальним розширенням ближче до спинки. Поверхня у зоні кутів декорована у вигляді двох нарізних концентричних кілець. Приймач відкритий і відтягнутий від середини ніжки. Довжина вцілілої частини 5 см. Дата: *друга половина IV — початок V ст. н. е.*

18. Фібула із бронзи, ціла (КАЕ-2017, інв. № 255) (рис. 3: 5) *тип 4 варіант 3* (Петраускас 2010, с. 196). Повторює конструктивні особливості попередньо описаної застібки і належить до того ж хронологічного діапазону. Декор на ніжці відсутній. Довжина виробу 5,4 см.

19. Корпус двочасної «воїнської» фібули *типу 4, варіанту 3* за О. В. Петраускасом (КАЕ-2017, інв. № 2129) (рис. 3: 6). Ніжка сформована у вигляді видовженого ромба, контур виділений прокресленою лінією. Корпус брусковий. Спинка у перетині трикутної форми. Як і попередні екземпляри, належить до останньої фази існування черняхівської культури.

20. Корпус фібули із бронзи (КАЕ-2017, інв. № 382) (рис. 3: 7) відноситься до *типу 4* двочасних «воїнських» фібул (Петраускас 2010, с. 195). Корпус брусковий у плані, має форму дуги, у перетині — трикутну, поверхня фасетована. Голівка спинки декорована кнопкою у вигляді «гантельки». Тіло ніжки із повздовжніх країв пошкоджене. Має короткий приймач відкритого типу, відтягнутий від середньої частини корпусу. Загальна довжина збереженої частини без урахування висоти кнопки 5,95 см.

21. Найявний корпус із бруска бронзи (КАЕ-2017, інв. № 335) (рис. 3: 8) — *тип 4, варіант 2* (Петраускас 2010, с. 196). Має округлу спинку, ромбоподібну у перетині. На голівці спинки міститься кнопка. У плані має форму овалу. Ніжка за формою подібна до ромба із виділеним

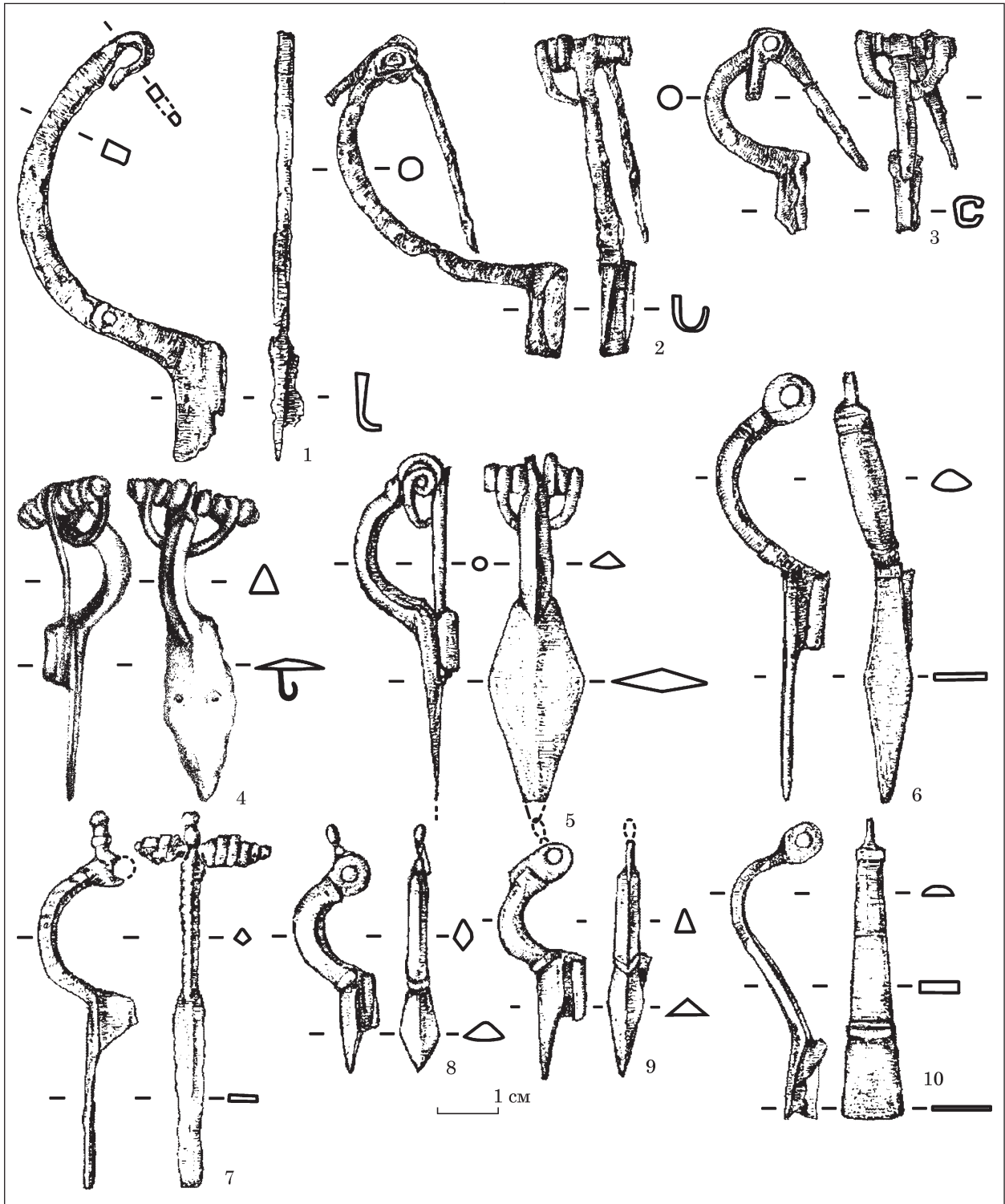

Рис. 3. Двочасні «війсьські» фібули: 1—3 — фібули із вузькою ніжкою; 4—9 — фібули із ромбічною ніжкою або формою подібною до ромба; 10 — фібула із трапецієподібною ніжкою

повздовжнім гребенем у центральній частині. Приймач відтягнутий від середньої частини корпусу. Загальна довжина 3,8 см (із кнопкою 4,2 см). Подібна фібула була виявлена на поселенні Войтенки. За типологією О. В. Петраускаса слід датувати *IV ст. н. е.*

22. Корпус фібули із бронзи (КАЕ-2017, інв. № 30) (рис. 3: 9) — *тип 4, варіант 3* (Пет-

раускас 2010, с. 196). Подібна до попередньої. Кнопка, яка прикрашає голівку спинки, зламана. Ніжка за формою близька до ромба, де максимальне розширення припадає ближче до спинки. Довжина корпусу 3,8 см. Корпус фібули походить із об'єкта 4 на розкопі Південний і супроводжувався уламками рогового тришарового гребеня *класу III* із округлою спинкою та

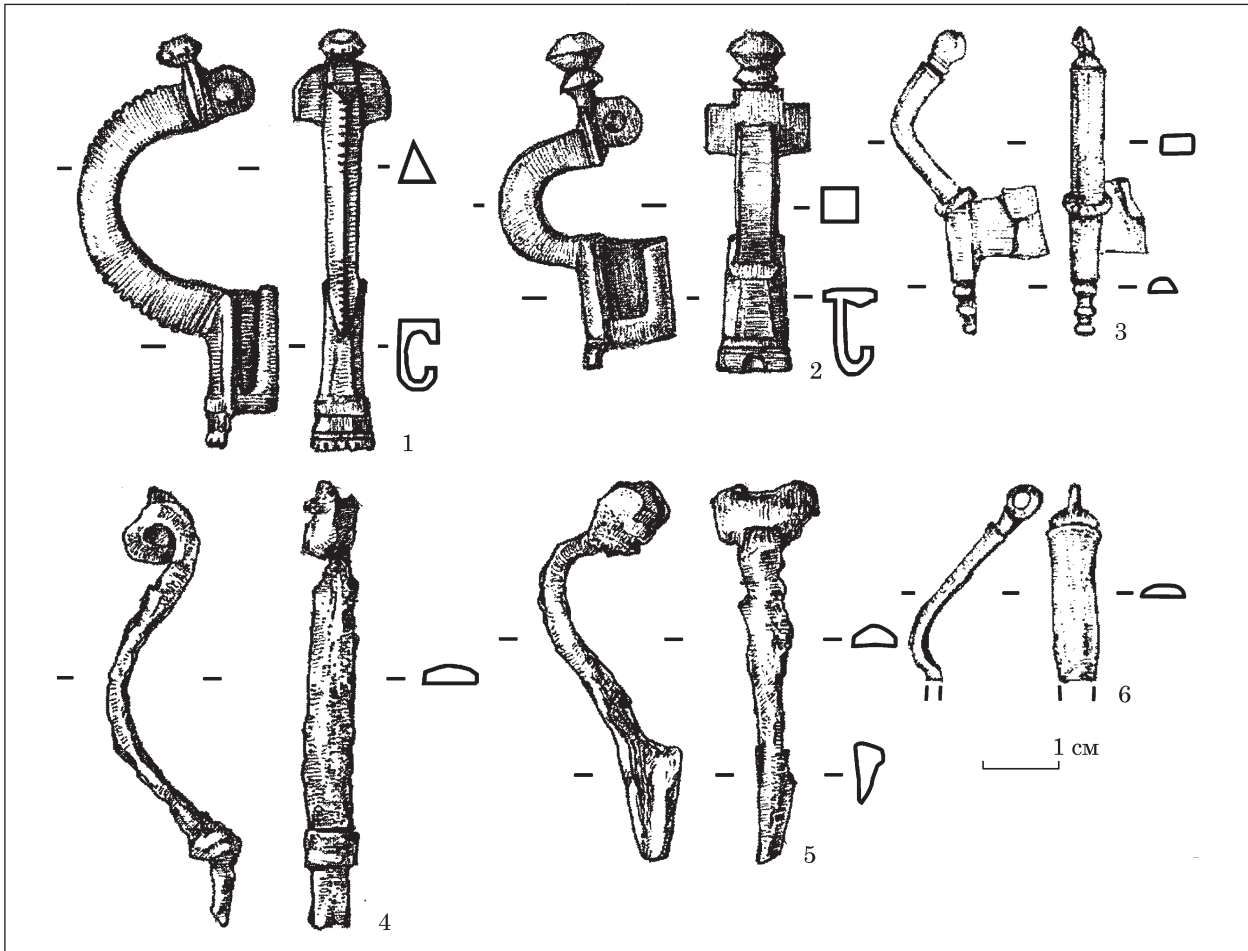

Рис. 4. Інші типи фібул із городища на горі Лисуха: 1—2 — Т-подібні фібули; 3 — фібула із високим приймачем типу А VII дніпровської серії; 4—6 — фібули невизначених типів

плавно опущеними плічками. Такий тип фібул датують не раніше *середини IV ст. н. е.*

23. Найвний корпус застібки двочасної «воїнської» фібули із трапецієподібною ніжкою (КАЕ-2017, інв. № 2165) (рис. 3: 10) *серії Б* за Є. Л. Гороховським або *групи 2, типу 7* за О. В. Петраускасом (Гороховський 1988, с. 235, табл. 21: 16; Петраускас 2010, с. 197, рис. 12). Корпус пластинчастий, розширений у напрямі ніжки, спинка має асиметричний вигин. Приймач відкритого типу відтягнутий від бокової частини. Загальна довжина 4,7 см. За закритими комплексами такі застібки датуються не раніше *другої третини IV ст. н. е.* та існують у часі до *початку V ст. н. е.*

Т-подібні фібули із пружиною. Найвні фрагменти двох застібок т-подібних фібул із пружиною *типу I, форми 2, варіанту в* — із розширеною ніжкою, щитком та кнопкою на голівці (Амброз 1966, с. 76, табл. 12: 18). Є. Л. Гороховський їх відносить до *групи XIII* під назвою «*бюгелькнопффібуль*». Через наявність у обох зразків щитка та кнопки, фібули із Лисухи слід датувати *другою половиною IV ст. н. е.* або *рубежем IV—V ст. н. е.*, їх існування можливе і у *першій половині V ст. н. е.* Фібули із кнопкою на голівці синхронні двочасним

«воїнським» фібулам означеного хронологічного діапазону (Гороховський 1988, с. 239—240).

24. Корпус фібули із бронзи (КАЕ-2018, інв. № 804) (рис. 4: 1). В отворі пластини для утримання осі пружини лишився фрагмент стрижня із заліза. Має округлу симетричну спинку, у перетині високу трикутну. На ребрі, у напрямі переходів, містяться дрібні насічки. На кінці корпусу поміщений щиток у формі півкола, згори декорований біконічною кнопкою із насічками по ребру. Ніжка до низу розширена, поверхня прикрашена фасетками. Приймач колболоподібний, відтягнутий від бокової частини корпусу. Довжина екземпляра складає 5,4 см.

25. Корпус фібули із бронзи (КАЕ-2018, інв. № 808) (рис. 4: 2) має високу спинку, у плані округла та квадратна у перетині. Голівка спинки сформована у плоский щиток прямокутної форми, згори декорована біконічною кнопкою. Ніжка корпусу розширена до низу, її краї фасетовані. Приймач високий колболоподібний, відтягнутий від бокової частини корпусу. Його висотою 4,2 см.

Двочасні фібули із високим приймачем. 26. Корпус фібули (КАЕ-2017, інв. № 333) (рис. 4: 3) із пошкодженим приймачем *типу А VII дніпровської серії* із рубчастим кільцем на корпусі між спинкою та ніжкою над прий-

мачем (Гороховський 1988, с. 213, 255, табл. 12: 66; Гороховський, Гопкало (Бобровська) 2004, с. 119, рис. 6: 2). Має овальну у перетині спинку. У місці переходу на голівку міститься жолобок. Ніжка вузька, її закінчення розділене трьома жолобками. Висота корпусу складає 4,1 см. Застібка, подібна до знайденої на городищі, була виявлена на поселенні с. Григорівка Канівського району Черкаської області. Для території Середнього Подніпров'я такі фібули побутували в ареалі черняхівської культури не раніше *третьої чверті III — початку IV ст. н. е.*

Фібули невизначених типів. 27. Корпус одночасної прогнутої підв'язної фібули (КАЕ-2018, інв. № 805) (рис. 4: 4). Виріб виконаний із заліза, сильно кородований, ніжка не збереглася: корпус стрічковий, спинка симетрична, збереглися два витка пружини, приймач відсутній, стрічкове кріплення міститься на переході між спинкою та ніжкою. Висота складає 5,5 см.

28. Уламок спинки корпусу фібули із бронзи (КАЕ-2017, інв. № 2167) (рис. 4: 5).

29. Корпус фібули із заліза, брусковий (КАЕ-2018, інв. № 804) (рис. 4: 6). Спинка асиметрична, у перетині має форму півкола. Приймач звужений у напрямі закінчення та суцільний, відтягнутий від бокової частини. Уцілілий пружинний блок, метал сильно кородований. Розміри: довжина 4,65 см, ширина пружинного блоку 1,25 см, товщина спинки 0,2 см

Аналіз колекції показав присутність на площі городища фібул ранньоримських та пізньоримських форм. У свою чергу вони розпадаються на три окремі хронологічні групи.

Серед наявних варіантів **ранньоримських фібул** переважають застібки сарматського часу — третьої хронологічної групи за В. В. Кропотовим (2010, с. 332). Такі фібули побутують у *другій половині I — на початку II ст. н. е.* Вони мають північно-причорноморське походження. Подібні знахідки ілюструють зв'язки жителів Лисухи із містами Північного Понту та населенням Нижнього Подніпров'я. Такі контакти підтверджуються і знахідками на площі городища великої кількості античних імпортив із причорноморських центрів (Болтрик та ін. 2019). Натомість, наявність «глазчатой» фібули вказує і на південно-балтійські впливи.

Пізньоримські фібули, що представлені у кількості 23 одиниць, можна розділити на дві хронологічні групи: *третья четверть III — початок IV ст. н. е.* та *друга третина IV — початок V ст. н. е.* Першу групу складають застібки типу VII Альгрена та двочасні підв'язні фібули серії А2. Друга група включає підв'язні фібули серії В3, «війські» фібули типу 4, варіантів 2 і 3 та фібули «бюгелькнопфібуль». Вони є етнографічною рисою представників черняхівської культури на останньому етапі існування та мають місцеве походження.

Отже, на основі фібульного матеріалу вдалося виокремити раніше не відомий етап у пе-

ріодизації пам'ятки. Він окреслений періодом розквіту сарматської культури. Наявність фібул, датованих розвинутим етапом черняхівської культури та періодом гунського панування, підтверджують припущення В. О. Петрашенка щодо функціонування поселення і у черняхівський час.

ЛІТЕРАТУРА

Амброз, А. К. 1966. *Фибулы юга Европейской части СССР (II в. до н. э. — IV в. н. э.)*. Москва: Наука. Свод археологических источников, Д 1—30.

Башкатов, Ю. Ю., Терпиловський, Р. В. 2010. Позднесарубинецкие памятники Среднего Поднепровья. *Раннеславянский мир*, 12: Позднесарубинецкие памятники на территории Украины (вторая пол. I—II в. н. э.), с. 36-44.

Болтрик, Ю. В., Пробийголова, О. С., Кармазіна, Л. В., Куштан, Д. П., Коломєць, С. П. 2018. Дослідження городища на горі Лисуха. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с. 283-287.

Болтрик, Ю. В., Пробийголова, О. С., Кармазіна, Л. В., Очеретний, С. В., Куштан, Д. П. 2019. Житлово-господарські комплекси городища на горі Лисуха. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.* с. 297-301.

Гороховський, Е. Л. 1988. *Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. Лесостепного Поднепровья и Южного Побужья*. Диссертация к. и. н. Киев: ИА АН УССР.

Гороховський, Е. Л., Гопкало (Бобровська), О. В. 2004. Фібули VII групи О. Альгрена в ареалі черняхівської культури. В: Козак, Д. Н. (ред.). *Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали*. Київ: ІА НАНУ, с. 103-130.

Кропотов, В. В. 2010. *Фибулы сарматской эпохи*. Киев: Адеф-Украина.

Петраукас, О. В. 2010. Фібули «військового типу» черняхівської культури (за матеріалами пам'яток України). *Археологія і давня історія України*, 2, с. 191-207.

Петрашенко, В. О., Виногородська, Л. І., Козюба, В. К. 2001. Роботи Трахтемирівської експедиції в 2000 р. *Археологічні відкриття в Україні 1999—2000 рр.*, с. 189-193.

Петрашенко, В. О., Козюба, В. К. 1999. *Узбережжя Канівського водосховища (каталог археологічних пам'яток)*. Київ.

Петрашенко, В. О., Козюба, В. К. 2005. Дослідження Канівської експедиції у 2004 р. *Археологічні дослідження в Україні 2003—2004 рр.*, с. 249-251.

Петрашенко, В. О., Циндровська, Л. О. 2005. Роботи Канівської експедиції у 2005 р. *Археологічні дослідження в Україні 2004—2005 рр.*, с. 302-307.

Симоненко, А. В., Лобай, Б. І. 1991. *Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. (погребения знати у с. Пороги)*. Киев: Наукова думка.

Almgren, O. 1897. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Formen*. Stockholm: Ivar Haeggström.

REFERENCES

Ambroz, A. K. 1966. *Fibuly iuga Europeiskoi chasti SSSR (II v. do n. e. — IV v. n. e.)*. Moskva: Nauka. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1—30.

Bashkatov, Iu. Iu., Terpilovskii, R. V. 2010. Pozdnesarubinskije pamiatniki Srednego Podneprovja. *Ranneslavjan-*

skiy mir, 12: Pozdnezarusinetskiye pamyatniki na teritorii Ukrainy (vtoraya pol. I—II v. n. e.). Moskva: IA RAN, s. 36-44.

Boltryk, Yu. V., Probyiholova, O. S., Karmazina, L. V., Kushtan, D. P., Kolomiets, S. P. 2018. Doslidzhennia horodyshcha na hori Lysukha. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016 r.*, s. 283-287.

Boltryk, Yu. V., Probyiholova, O. S., Karmazina, L. V., Ocheretnyi, S. V., Kushtan, D. P. 2019. Zhytlovo-hospodarski kompleksi horodyshcha na hori Lysukha. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.*, s. 297-301.

Gorokhovskii, E. L. 1988. *Khronologii i uvelirnykh izdelii pervoi poloviny I tys. n. e. Lesostepnogo Podneprov'ia i Iuzhnogo Pobuzh'ia*. Dissertatsiia k. i. n. Kiev: IA AN USSR.

Gorokhovskii, E. L., Gopkalo (Bobrovskaia), O. V. 2004. Fibuly VII grupy O. Algrema v areale cherniakhovskoi kultury. In: Kozak, D. N. (ed.). *Arkheolohiiia davnikh slov'ian. Doslidzhennia i materialy*. Kyiv: IA NANU, s. 103-130.

Kropotov, V. V. 2010. *Fibuly sarmatskoi epokhi*. Kiev: Adef-Ukraina.

Petrauskas, O. V. 2010. Fibuli «voinskogo tipu» cherniakhovskoi kulturi (za materialami pam'iatok Ukrainy). *Arkheolohiiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 191-207.

Petrashenko, V. O., Vynohrodska, L. I., Koziuba, V. K. 2001. Roboty Trakhtemyrivskoi ekspedytsii v 2000 r. *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 1999—2000 rr.*, s. 189-193.

Petrashenko, V. O., Koziuba, V. K. 1999. *Uzberezhzhia Kanivskoho vodoshkovyshcha (kataloh arkheolohichnykh pam'iatok)*. Kyiv.

Petrashenko, V. O., Koziuba, V. K. 2005. Doslidzhennia Kanivskoi ekspedytsii u 2004 r. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2003—2004 rr.*, s. 249-251.

Petrashenko, V. O., Tsyndrovska, L. O. 2005. Roboty Kanivskoi ekspedytsii u 2005 r. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2004—2005 rr.*, s. 302-307.

Simonenko, A. V., Lobai, B. I. 1991. *Sarmaty Severo-Zapadnogo Prichernomoria v I v. n. e. (pogrebeniia znati u s. Porogi)*. Kiev: Naukova dumka.

Almgren, O. 1897. *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Stockholm: Ivar Haeggström.

L. V. Karmazina

THE FIBULAE FROM LYSUKHA HILLFORT (Finds of 2016—2018)

The paper publishes the collection of fibulae from Lysukha Hillfort obtained during the field exploration from 2016 to 2018. The research was conducted by

the archeological team of the Science Research Centre «Protective Archaeology Service of Ukraine» headed by Dr. Yu. Boltryk. The monument on Lysukha Mountain is located in Middle Dnieper region. The settlement was discovered in 1970 by Dr. E. V. Maksimov. During 1990—2005 the site was explored by Dr. V. O. Petraschenko. The results of the research allow to attribute the site as multi-layered settlements with finds of Late Scythian, Zarubintsy, Chernyakhiv cultures and early Slavic times of the 5th—7th c. AD.

The collection includes 29 intact and fragmented fibulae. They have been discovered both in mixed layers and objects. Some of them are found by chance. Fibulae belong to seven typological groups according to the classification of A. K. Ambroz. Finds are represented by Early Roman and Late Roman forms. Three chronological groups could be distinguished: second half of the 1st — early 2nd century AD, third quarter of the 3rd — early 4th century AD and the second third of the 4th—early 5th century AD.

The first group consists of three artifacts. Two finds came to Lysukha through the contacts of its population with Northern Pontic cities. These fibulae were found in the Sarmatian assemblages. One fibula is of Southern Baltic origin. Similar fasteners were in use among the population of Post Zarubintsy circle on the Middle Dnieper area.

The fibulae of Late Roman forms are represented by 23 pieces. The fasteners are made mainly of bronze and iron. Fibulae of the «military» type and Cherniakhov one are prevailed.

Keywords: Middle Dnieper region, Lysukha Hillfort, fibulae, chronology.

Одержано 30.05.2019

КАРМАЗІНА Людмила Валентинівна, молодший науковий співробітник, державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України», Інститут археології, проспект Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KARMAZINA Liudmyla, Research Officer, State Research Center «Protective Archaeological Service of Ukraine» Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Geroiv Stalinhrada ave, 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6495-7205>, e-mail: lu_karmazina@ukr.net.